

A Kazinczy-életmű kritikai kiadásáról Bodrogi Ferenc Mátéval, Borbély Szilárddal és Orbán Lászlóval beszélgetett Gönczy Monika

A Debreceni Egyetemen Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából, a Magyar Nyelv Évében (2009) rendezett nagyszabású tudományos konferencián mutatták be az életmű kritikai kiadásának első három megjelent kötetét (Kazinczy Ferenc Művei. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009, 1. *Pályám emlékezete*. kiad. Orbán László, 1404 l.; *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig: Önállóan megjelent fordításkötetek*. kiad. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, 888 l.; *Külföldi Játsszósín*, kiad. Czibula Katalin, Demeter Júlia, 411 l.). A kutatómunka és az életműkiadás a több egyetemet összekötő Klasszikus Magyar Irodalmi Textológia Kutatócsoport keretében folyik. A sorozat szerkesztői, Borbély Szilárd és Debreczeni Attila a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratanomániai Intézetének kutató-oktatói. A textológia műhely tagjai közül az első két kötet szerkesztőit kérdeztem a kiadás jelentőségéről, újszerűségéről, a sajtó alá rendezés nehézségeiről.

■ **Gönczy Monika:**

A kritikai kiadások esetében az egyik kardinális kérdés a szövegtörzs határainak kijelölése szokott lenni. Hol vannak a Kazinczy-életmű határai? Milyen irodalom- és műfogalommal kell viszonyulni a Kazinczy-szövegtörzshoz? Van-e olyan célja a kiadás-sorozatnak, hogy a 'csekély eredeti irodalmi művet alkotó szerző, inkább a nyelvújítás vezéralakja, irodalomszervező' Kazinczy-kép elmozduljon? Segíthet-e a kritikai kiadás abban, hogy átértelmezzük az irodalmi kánonban Kazinczy Ferenc és a Kazinczy-szövegek helyét?

Borbély Szilárd: A régi kabarétréfa mintájára, hogy 'magyarok voltak vagy külföldiek?', azt kellene válaszolnom: igen. A Kazinczy-hagyaték alapvetően és alaposan próbára teszi magát a műfogalmat, illetve a kritikai kiadás végzőit, a sajtó alá rendezőket, merthogy hatalmas korpuszról, nagyon-nagy anyagról van szó. Egy

szerteágazóan gazdag életműnek mind ez ideig csak a csúcsait láttuk, mint a jéghegynek, és közben kialakultak közterek Kazinczyval kapcsolatban. Ezeket, reméljük, az életmű kritikai fel-

dolgozása meg fogja változtatni. Még az MTA kéziratárában és másutt található kéziratos anyagnak a föltárása is elvégzendő munka. Most készülnek a regiszterek, a bibliográfiák, egy áttekinthető adatbázis, amely láthatóvá teszi, mi hol van. Az alapvető életrajzi vagy bibliográfiai munkákat sem végezték el az elmúlt közel két-száz évben, ezek folyamatosan készülnek, miközben a szövegek sajtó alá rendezése, bizonyos fajta megtisztítása megy végbe. Az első három megjelent kötet is mutatja már, hogy a klasszikus szövegkiadási feladatok és a hozzájuk eddig rendelkezésre álló módszertanok ebben az esetben nem használhatóak megnyugtatóan, ahogy a szövegfogalom is másként értelmezhető itt. Az egész vállalkozás eltervezése – hogy bele mertünk vágni, és hogy nem teljesen beláthatatlan vagy végrehajthatatlan feladatnak tűnik immár – annak köszönhető, hogy van egy új eszköz, a számítógép, illetve a digitalizált szöveget és képet kezelő platformok. A digitalizáció önmagában nemcsak eszköz, ami megkönnyíti és fölgyorsítja ezt a szerteágazó és majdhogyanem végtelennek tűnő munkát, hanem más módszertant is kínál a kéziratok feldolgozására. Leegyszerűsít és áttekinthetőbbé tesz olyan dolgokat, amelyeket eddig a hagyományos, papíralapú szövegkiadások csak hatalmas apparátussal, sok-sok oldalon keresztül tudtak leírni.

■ *Említenél egy példát?*

B. Sz.: A klasszikus, tehát hagyományos kritikai kiadásnak részben az is feladata volt, hogy a kézirat mását adja a kézirat képe nélkül. Azaz van egy kézirat, melyet valahol egy kéziratárban őriznek szigorú kéziratárosok. A papírkiadásnak valahogy le kell tudnia írni és újra az érdeklődő ol-

vasók vagy szakemberek elé kell állítani azt a kéziratállapotot, amit az átlagember nem láthat, csak annak átírását, olvashatóvá tett, megtisztogatott, ezáltal ideálisított felületét. A digitalizálás, az elektronikus kiadás ebben a tekintetben nagy segítséget jelent. Kazinczy rémes, mániákus átíró volt. Mindent kijavított, átírt és nyomasztóan nagyszámú változatot hozott létre hosszú élete alatt. Ennek soronkénti bemutatásához iszonyatos mennyiségű jegyzetre volna szükség. Hogy milyen műfogalommal és hogyan tudunk a Kazinczy-életmű esetében boldogulni, ez a kérdés menetközben alakul. A klasszikus értelemben vett, zárt, behatárolható, körülírható műfogalmat föl lehet függeszteni vagy időzjelbe lehet tenni az elektronikus kiadás által. Vagyis nem kell mindent kényszeresen eldönteni, ahogy a nyomtatott kiadás technikai lehetőségei miatt a klasszikus kritikai kiadás megkövetelte. E megengedő módszertani könnyebbség nélkül a *Pályám emlékezetének* a klasszikus, történeti-kritikai apparátussal történő leírása rettentés, papírzabáló, idő- és munkafecsérlő vállalkozás lett volna. De az alapvető kérdés, amire még nem válaszoltam, továbbra is függőben van. A konferencia utolsó kerekasztal-beszélgetésén is szóba került, hogy hol van a mű, mi a mű, hogyan tudunk Kazinczy esetében a *műről* beszélni. A közhelyek miatt – hogy kevés eredeti szöveget író szerzőről van szó. Zavarba hoz bennünket Kazinczy irodalomtörténetileg elvitathatatlan szerepe, hiszen ugyanakkor hatalmas szövegtörzs maradt utána. Mivel nem klasszikus értelemben vett, lezárt és eredeti szövegekről van szó, hanem még folyamatban lévő textusokról, ezeket hagyományos értelemben nem tekintjük *műnek*. A kritikai kiadás most megkezdett feltáró munkája valószínűleg láthatóvá fogja tenni az életművet mint művet, amelyet nem olyan megosztottságában látunk majd, mint eddig, hanem mint egységes egészhez fogunk majd viszonyulni. Erre jó példa a *Pályám emlékezetének* az új szövegfogalom jegyében most föltárt és újra hozzáférhetővé tett anyaga.

- *A műfogalomnál maradványok: valóban csak a technika segít hozzá, hogy a Kazinczy-szövegtörzset másképp lássuk? Vagy az ezredfordulós belátások, illetve annak tudása is segít az újraértésben, hogy a korabeli irodalmi intézményrendszer, a korabeli befogadók mást értettek a művön? Felértékelődhet-e például Kazinczy Hamlet-fordítása azáltal, hogy egyes*

intertextualitás-elméletek szerint a fordítás intertextuális alakzat, s voltaképpen minden fordítás hipertext, azaz újra írt „eredeti” mű?

Bodrogi Ferenc Máté:

Úgy is fogalmazhatunk, hogy már az eddig megjelent három kötet is megszólítja vagy provokálja a különböző elméleteket. Az intertextuális távlat szellemi előkészítői között például méltán tarthatjuk számon a kazinczyánus gyakorlatot, hiszen a mester egészen sajátjaiként kezelte a fordításokat, még akkor is, ha esetenként feltüntette a forrásszöveg szerzőjét. Magam is azt gondolom, hogy nemcsak a kiadási technika, hanem mindenféle más szempont, „ezredfordulós belátás” is jó alapja annak, hogy e szövegghalmazt másként lássuk; a Hamlet-fordítás például több szempontból is érdemes a hatástörténeti érdeklődés felkeltésére. A kiadássorozat igazi novuma véleményem szerint éppen az, hogy vizsgálati szempontokat, kérdésirányokat aktualizál – hogy mást ne említsek, például a mostanság más tudományágakban is elsőbbségét élvező emlékezet-vizsgálatok, narratív alaputatások terén.

- *A kritikai kiadások eddigi gyakorlatában kiválasztottunk egy főszöveget, s ennek alárendeltük a többi szövegváltozatot. A mű mindig döntés eredménye volt. Mennyiben más a Kazinczy kritikai kiadás? Új művet tartunk-e a kezünkben, kiváltképp a Pályám emlékezetét, de akár a Bácsmegyeit is tekintve?*

Orbán László:

Egy 19. századi kiadónak valószínűleg mást jelentett a mű, mint nekünk. Ő rekonstruálni akarta a szerző legjobb szövegét, ebből létrehozni a művet, majd ezt adta ki. Ha hibát talált, azt kifoltozta, és kiegészítette, lekerítette a szöveget; társszerzőként működött közre a kiadás során. Korábban, ha bementünk a könyvtárba, s kivettük például a *Pályám emlékezetét*, akkor jól lezárt, kerek egész művet vehettünk kézbe. Reméljük, Kazinczy önéletírásainak új ki-

adásával leromboltuk ezt az illúziót. Nagyon egyszerűen indult a vállalkozás, hogy adjuk ki a *Pályám emlékezetét*, de aztán láttuk, hogy ilyen mű nincs is. Létezik egy nagy tömegű kézírathalmaz, amely igen különböző műfajba sorolható szövegekből áll, de ezeket nem egyetlen mű változatának vagy egymás jegyzeteinek tekintettük, hanem egymással egyenrangú, önálló szövegeknek. Így teljesen extrém szövegeket is figyelembe vehettünk. Például egy újságkijegyzéshez írt lábjegyzetet ugyanúgy önálló szövegként adtunk ki, mint a *Pályám emlékezetét*. Azt gondolom, hogy ezt egy korábbi műfajjal dolgozva nem lehetett volna így megvalósítani.

■ *A Pályám emlékezetében nemcsak a hat szövegváltozat követhető nyomon; feljegyzések, naplók, önéletrajzok vezetik be a Pályám emlékezetét. Mennyire önkényes ennek a kontextusnak a megteremtése? Mi motiválta a sajtó alá rendezőt a válogatásban? A kiadás nem titkolt szándéka, hogy tetten érhessük Kazinczyt, ahogy „megcsinálja” magát. Hogyan építi fel imaginárius énjét önéletírásai láncolatában? Említenél-e olyan példát, ahol a kéziratváltozatok az önnarratíva módosulásáról árulkodnak?*

O. L.: Valójában csak három *Pályám emlékezete*-kéziratot adtunk ki teljes egészében, háromból pedig részleteket, tehát már itt is látható az erőteljes szerkesztői beavatkozás. A többi szöveg esetében is sokat vállalt magára a szerkesztői önkény, de ezt a bevezetésben próbáltuk tisztázni. A válogatás még a naplók szövegcsoportján belül volt a legegyszerűbb, hiszen a napló formai jegyei jól láthatók. Dátummal kezdődik, rövidebb vagy hosszabb feljegyzésekkel folytatódik, tehát időrendben megy. Viszonylag könnyen meghoztuk a döntést az önéletrajzok csoportjába sorolt négy szöveg mellett is. A feljegyzések csoportjába hetven hosszabb-rövidebb írást válogattunk be. Itt jártunk el leginkább önkényesen, hiszen végül egyetlen szempont maradt – hogy az elbeszélés tárgya azonos legyen vagy hasonlítson, de legalább valamiféle átfedést mutasson a *Pályám emlékezetében* elbeszélte történésekkel. Ez esetben viszont tényleg mindenhol válogattunk: egy másik család, a Szirmay-család történetéből is kivágtunk egy-két bekezdést, és betettük mint önálló írást. Ezt lehet kifogásolni, de talán van annyi eredménye, ami kárpótolja az olvasót, vagy legalábbis felmenti az önkényes szerkesztőt. Az eddigi kiadók is

önkényesen adták ki a *Pályám emlékezetét*, csak ők ezt jobban titkolták; egy kis kutakodással tisztázható, hogy volt, aki 3–4 szövegből vágta össze a művet, s erről nem tájékoztatta az olvasót.

Sok példa hozható fel az önnarratíva-gyártásra. Ilyen a kiadásra szánt *Pályám emlékezetében*, amikor Kazinczy a fogsága utáni időszakról beszél. Nagyon szép és derék történetet mond el: szabadulása után újra találkozik a régi és új barátokkal, irodalmi terveket sző stb. Van ugyan a háttérben valami családi viszály, de nem tudjuk pontosan, mi. Valaki megtévesztette édesanyját, de hogy miért, hogyan és mi történik, nem mondja el. Majd megkéri a leendő felesége, Török Sophie kezét – és máris boldog házasságba torkollik az önéletírás. Ha néhány száz oldallal visszalapozunk a most megjelent kötetben, elég részletes leírásokat találunk a szabadulás utáni családi viszályról. Itt már van egy özvegyasszony, akinek Kazinczy udvarolt, van egy cselédlány, akiről nem tudjuk, mit csinált vele, és van természetesen Kazinczy anyja, aki itt már nem is annyira szolid és visszafogott, hanem durva és szókimondó. Kazinczy egy olyan levelet is bemásol tőle, ami ma korhatáros szöveg volna. Igencsak csúnyákat ír a kisfiának, aki ekkor már negyvenöt éves felnőtt férfi. Teljesen más történet látható tehát a különböző szövegekben – de egyébként érthető, mit miért nem teregetett ki Kazinczy a nyilvánosság elé

B. Sz.: A textológiai munkacsoport műhelymunkájában az volt a célkitűzésünk, hogy kritikusan viszonyuljunk a forrásokhoz, és letisztogassuk az értelmezés történetben ráakódott, szövegidegen jelentésrétegeket. A *Pályám emlékezetének* most megjelent kiadásában szépen látszik, hogy Kazinczy már idős korában írja meg, mi történt 30–40 évvel korábban. Vagyis lényegesen átdolgozta a múltat. A most láthatóvá vált változatok megmutatják, hogyan alakította át az egykori önmagáról alkotott képet, vagyis hogyan állítja önmagát utólag az olvasók elé. A hagyományos szövegfogalommal dolgozó kiadások éppúgy konstruáltak voltak, mint a mostani, csak más elvek szerint: azok a végső szövegállapotát adták ennek az önkorrektív munkáknak. Amit Kazinczy végrehajtott emlékezetének írott változatán, annak csak az utolsó fázisát láttuk eddig, és az irodalomtörténet, az irodalomkritika ezt mindig is készpénznek vette; Kazinczy minden kijelentését mint megkérdőjelezhetetlen tény olvasta. Igazságként, ellenőrizetlen forrásként viszo-

nyult ezekhez a szövegekhez. Más források hiányában Kazinczy lett az egyetlen forrás az egész korszakhoz. Érvelésükben, gondolatmenetükben eddig jelentős mértékben az ő elbeszéléseire hagyatkoztak az alapvető tanulmányok, a korszakról szóló irodalomtörténeti konstrukciók. Ezért is volt fontos szempontunk, hogy tegyük láthatóvá a folyamatot, minként írja át Kazinczy saját emlékezetét, hogyan osztja újra a szerepeket, és miként formál ítéleteket az 1770-es, 80-as, 90-es évek történéseire vonatkozóan, hogyan retusál. Ezért kezeltük mindig kritikával mindazt, amit Kazinczy magáról és másokról mond, mert így válhatnak láthatóvá azok a kisebb-nagyobb csúsztatások, amelyek Kazinczy kijelentéseire alapozódva beépültek az irodalomtörténet elbeszéléseibe. Merthogy a korszakról szóló elbeszélésekben, Toldy Ferenc óta, Kazinczy jelenléte folytonosan meghatározó. Az irodalomtörténet-írás úgy tekintette Kazinczy levelezését, illetve a Kazinczy szövegeként rögzített emlékezetét, mint az a korszakra vonatkozó tudásunk alapvető és egyetlen megbízható, lényegében meg nem kérdőjelezett forrását. Kazinczy domináns jelenléte olyan helyzetet teremtett, mintha ezt a hosszú időszakot az 1760-as évektől 1820-as évekig csak egy bizonyos aspektusból nézhetnénk. Persze minden hasonlat sántít, de olyasmí ez, mintha az 1950-es évektől 2020-ig terjedő időszakra vonatkozóan, mondjuk, csak a *Népszabadság* lenne a forrás.

O. L.: Hogy mennyire Kazinczy szemüvegén át olvastuk a kort? Ha Kazinczy állításait ellenőrizni akarjuk a nagy lexikonokból, a Pallasból vagy a Szinnyeiből, akkor azt találjuk, hogy mindig igazat mond, ugyanis ezek a lexikonok is Kazinczyból dolgoztak. Tehát érdekes játékba keveredhetünk, Kazinczyval jegyzeteljük Kazinczyt – ha erre nem figyelünk.

■ *Az utóbbi időkre jellemző, hogy az irodalomtudomány is egyre inkább előnyben részesíti az interdiszciplináris, intermediális, kultúratudományi kérdésfeltevéseket. Kedvező klímát nyújt-e ez a Kazinczy-kiadássorozatnak?*

B. F. M.: A Kazinczy-kutatás mindig is szétfeszítette a diszciplináris kereteket, mindig is tudományközi volt, csak régebben ezt nem tették olyan nyílttá, mint ma, amikor a kultúratudományos kiindulópont már önmagában is igazolja az összetett távlatokat. Kazinczy „képzőművészeti

gondolkodása” például már régóta az irodalomtörténészek kutatásának tárgya, csak régebben merevebben kontextualizálták a kérdést, manapság viszont bátrabban merünk diszciplinák határterületein mozogni, és ez szerintem termékeny törekvés. Ebben segít a Kazinczy-kiadássorozat, mivel a már eddig megjelent szövegei révén is olyan mentalitástörténeti vagy éppen szokásjogi gondolkodásmódokra, cselekvésmintákra derül fény, amelyek eddig így nem voltak láthatók. Már eddig is több tanulmány szentelt figyelmet annak, hogy a korabeli jogi nyelvezet és logika hogyan befolyásolta egyes irodalmi perek lefolyását vagy a családi ügyek menetét. Ennek a vizsgálati felületnek egy több száz oldalas új, teljesen közzétett, jegyzetelt anyaga áll most már rendelkezésre. A fordításelméleti, fordítástörténeti kérdéseknek vagy éppen a színháztörténeti érdekeltségnek is új alapot nyújthat a kiadássorozat.

B. Sz.: Annak a munkának, amely a kritikai kiadással vette kezdetét, kultúratudományi hasznai is lehetnek. Például a *Pályám emlékezetének* most megjelent feldolgozása sokféle magyarázó kontextust vont be a klasszikus filológiai apparátushoz képest: jogi, államtudományi, politikatörténeti, valamint családtörténeti és topográfiai, mentalitástörténeti, tágran értelmezett mikrotörténeti stb. feltárását végezte el a kéziratoknak.

■ *A sorozat a kritikai kiadás két típusát választotta: forrásközlést, illetve genetikus elvű feldolgozást. A két kötet voltaképpen egy-egy példája ennek. Mi határozza meg a sorozatban, hogy melyik, melyik kritikaikiadás-formációt követi? Miért genetikus elvű és nem genetikus kiadásról van szó?*

B. F. M.: A vállalkozás 13 kötetet jelent, ebből eddig három látott napvilágot. A kiadás sorozatszerkesztői alapelvei két típust különítenek el, a kritikai forráskiadást és a genetikus elvű kritikai szövegkiadást. Előbbi azt a jól megfogható első kiadást tekint a leképezés alapjának, ami adott időben megjelent – például a Goethe-fordítás 1794-ben. E kiadások különböző hatástörténeti érvényűek, aminek feltérképezése egyfajta rekonstruktív hermeneutika feladata, mindazonáltal a kiadandó mű kérdése nem okoz nehézséget, hiszen a cél az illető kötet gondozott reprezentációja. Ezek a fordításkötet esetében előkereshető példányokat jelentenek, amelyek feldolgozása

hagyományosabb és „egyszerűbb” munka. A másik változat, a genetikus elvű szövegkiadás olyan műfogalommal dolgozik, amely egyenrangú szövegváltozatok összegeként kezeli a „művet”; itt sokkal bonyolultabb a textológiai helyzet. Itt az lehet az érdekes, hogy az egyenrangú szövegváltozatok hogyan alakulnak, miképpen olvassa, kritizálja, másolja egyik a másikat; mi az a játéktér, amelyben mozgásaik értelmezhetőek. Itt lehet olyasfajta, gyökeresen új szemléletmódokat és álláspontokat kialakítani, amelyeket eddig nemigen lehetett, mert a filológia történetének közelmúltjáig nem volt meg például az a digitalizációs technológia, amely mindezt lehetővé tette volna.

O. L.: A genetikus kiadás egy „mű” összes létező szövegét egyenrangúan és egyszerre teszi láthatóvá. Ez azt jelenti, hogy egymásra írja az összes szöveget különböző betűtípussal, például az első kéziratot normál szedéssel, a második kézirat szövegét dőlttel, a harmadikét félkövérrel, a lehúzásokat csúcsos zárójelbe rakja, és egyéb ilyen trükköket hajt végre, persze nyilván van más technikai megoldás is. Ez kisszámú és terjedelmű szövegnél működőképes megoldás, de Kazinczy esetében, aki 12-szer írja le a koronázás eseményeit, s mind a 12-szer másképp vagy más szereplőkkel, nyilvánvalóan olvashatatlan szöveget eredményezne egy – mondjuk – 800 oldal szerzői szöveget tartalmazó kiadásban. Tehát nem tudtuk volna következetesen megvalósítani a genetikus kiadást – de azért igyekeztünk végigvinni azt az elvet, hogy az egyes szövegek összehasonlíthatók és egyenrangúak legyenek. Ezért azt a technikai megoldást alkalmaztuk, hogy az írásokat önmagában olvasható, egy tiszta oldaltükörben olvasható szöveggé adtuk ki, viszont a margóra odaírtuk azokat a kötetbeli oldalszámokat, amelyek hasonló szövegekhez vagy hasonló témát elbeszélő egyéb szövegekhez visznek. Ezért a lapszélen néhol tucatnyi oldalszámot találunk, amelyek azonos térben és időben, többnyire azonos szereplőkkel játszódó, de mégis eltérő történeteket kötetnek össze. Így egyszerre van lehetőség egy, történeteket összevető, a szövegkeletkezésre is figyelő olvasásra, és arra is, hogy önálló „mű”-ként olvassuk az egyes szövegeket. Ezt jelenti e kötetben a genetikus elv.

■ *Mik azok a fő szerkesztési elvek, melyeket a textológiai csoport dolgozott ki, s követendőek lesznek a következő kötetek esetében is? Egységesíti-e az elektronikus*

kiadás a kétféle kritikai kiadást? A könnyebb kereshetőség, az osztott ablakok, pop upok, a listázhatóság mellett melyek az elektronikus kiadás további előnyei a papíralapú kiadáshoz képest? A kritikai kiadások hagyományosan sorszámozzák a sorokat, általában ötösével. A Kazinczy-kiadás miért tér el ettől a hagyománytól?

B. Sz.: Kiadásunk semmilyen formában sem akar doktriner lenni: a módszertant tehát menetközben a kéziratok anyagok eltérő igényeihez kívánjuk hajlítani. Alapvetően pedig – például a sorszámozás ügyét illetve is – a kiadásunk nem a klasszikus történeti-kritikai dogmák alapján jött létre, hanem az anyag rendhagyó, a klasszikus filológiai és történeti-kritikai módszerekkel szinte megoldhatatlan kihívásai miatt eleve a digitális kiadás platformját terveztük el. Ezt bontottuk vissza a most megjelent kiadások számára a nyomtatott könyv, a papírforma lényegesebben korlátozottabb keretei közé. Nem kívántunk mindjárt az elején olyan elveket, módszertant, szabályzatot rákényszeríteni a sorozatra, amelyeket néhány kéziratok anyagcsoport esetében talán meg lehetett volna valósítani, de a későbbiekben már kivihetetlenek lennének vagy roppant energiafecsérlő megoldásokat követelnének – s ez akár a sorozat befulladásához is vezethetne. Tudni kell, hogy a vállalkozás jellegéből adódóan több évtizedes programról van szó, amelynek kiteljesedését mi talán már nem is fogjuk megérni. Ezért gondoltuk el mindjárt a kezdet kezdetén, tehát amikor elterveztük a Kazinczy-kiadást, a digitalizáció kínálta lehetőségekből kiindulva. A képformátum beépítése, belinkelése kezelhetővé tudja tenni ezeket az anomáliákat. Itt tehát valójában egy elektronikus kritikai kiadás koncepciója szerint eltervezett sorozat „lebutítása” történt – a papírformátum adta lehetőségek közé. A *Pályám emlékezete* kötet rendhagyó tipográfiai és belső szerkezeti megoldásai (margináliák alkalmazása, az apparátus tematikus szétbontása egységes, összesített soronkénti jegyzetapparátus helyett stb.) azért történt, mert itt az elektronikus kiadásnak a papírformáját, leegyszerűsített verzióját kapta kézhez az olvasó. A munka módszertani megfontolásaiban a linkek, felugró ablakok, a képformátum gyors behívhatósága, a szavakra és kifejezésekre való keresés lehetőségei vezéreltek bennünket, mert ezeknek a kiadásoknak az elektronikus kiadás lesz majd az ideális formájuk.

■ *Volt-e „bicskabeletörős” rész a sajtó alá rendezés munkafázisai között?*

B. F. M.: Mivel nekem ez az első ilyen munkám, az egész folyamat egy nagy tanulás, beavatódás volt, a kéziratok kézbevételelétől kezdve a mitológiai magyarázatok gazdagságos, mégis adekvát megfogalmazásának eltalálásáig. Nem tarkították nagy „felülírások”, horizontváltó módszertani belátások a folyamatot, de sok-sok apró fogást sajátítottam el, tehát a munka összességében volt hatalmas szakmai tapasztalat. A „bicskabeletörős” rész sokszor már-már bicskanyitogató volt, és itt elsősorban a szöveg számítógépes feldolgozására utalok. Egyébként nagyrészt ezáltal az „adatbevitel” által kerültem olyan közel a szövegekhez, hogy mára már jó ismerőseimnek tudhatom őket.

O. L.: A jegyzetelésnél sokszor futottam bele olyasmibe, ami elsőre vagy másodjára véglegesen megoldhatatlannak látszott, és néha megoldhatatlan is maradt. Amikor például Kazinczy azt írja, hogy az atyja a vacsoránál sok érdekes hazai és házi történetet beszélt, ez elsőre örök rejtélynek látszik, mert honnan tudnánk, hogy mit is mesélt a 12 éves Kazinczynak. Aztán az egyik szövegből kiderült, hogy Széchényi Pálról beszélt, majd ahogy jobban elmélyedtünk a kéziratokban, az is kiderült, hogy melyik történetet mondhatta el. A kiadásra szánt szövegből tehát csak annyit tudhatunk, hogy az apja sokat mesélt – aztán egy kéziratkupac alján megtaláljuk a konkrét történetet. Azt is megértjük, hogy miért hallgatta el, hiszen a kalocsai érsek igen csúnyán nyilatkozott meg egy mise közben, máskor meg kedélyes megjegyzést tett egy önmagát felkötő németre, épp a Rákóczi-szabadságharc idején. Ezeket Kazinczy nem mondhatta el a nyilvánosság előtt. Máskor meg olyan kedves feladványai voltak, mint például ez: egy francia filozófus azt mondta a szerelemről, hogy... Első körben annyira jutottunk, hogy minden francia filozófus mondott mindenfélét a szerelemről, de idővel rájöttem, hogy Kazinczy általában saját magát idézi, így elég

csak a fordításaiban keresni az idézetet. Szerencsére ezeket addigra Ferencék már begépezték, s rá lehetett keresni a kérdéses helyre. Így ezt is bravúrosan megoldottuk.

B. Sz.: Én még nem láttam olyan kritikai kiadást, amelyikben az volna írva egy szóhoz, hogy kérem szépen, nagyon sajnáljuk, de fogalmunk sincs. A munka során kicédeljük a homályos helyeket, hogy mi az, amit nem érthet egy közepesen művelt olvasó. Manapság ennek eldöntése már eleve nehéz, de ebbe most ne menjük bele. És amit nem tudunk megmagyarázni, ahhoz nem írjuk oda a végén, hogy dunsztunk sincs... Ezeket a helyeket a textológusok utólag diszkréten ki szokták törölni. Tehát az olvasók azzal szembesülnek, hogy amit nem értenek, akkor sem fogják megérteni, ha hátralapoznak.

■ *Mi lesz a következő vállalatok ebből a hihetetlen terjedelmű életműből?*

B. F. M.: Az a szerencse ért, hogy következő megbízásom a *Szép Literatura* kilenc kötetének egy kötetben való megjelentetése. A kilenc kötet a „favorit” Kazinczyfordításokat tartalmazza; ez a sorozat a 19. század elejének egyik legnagyobb ízlésstandardizáló és – sok más egyéb mellett – könyvészeti vállalkozása. Jelentősége a Kazinczy-életművön, valamint az illető kultúrtörténeti korszakon belül is igen nagy, tehát a feladat egyszerre jelent megtiszteltetést és körültekintő, elmélyült aprómunkát igénylő kihívást.

O. L.: A következő munka a húsz-egynéhány kötetes Kazinczy-levelezés harmadik pótkötetének sajtó alá rendezése lesz. Emellett részt veszek az elektronikus kiadás elkészítésében is, amely a teljes Kazinczy-életmű feldolgozását tekintő céljának. Távoli céljának...

B. Sz.: Szeretnénk megérni a teljes sorozat megjelenését. És ezzel a tervünkkel az emberi kor végső határait ostromolnánk, azt hiszem...